

Bíblia del segle XIV. Primer llibre dels Paralipòmens, Barcelona, Associació Bíblica de Catalunya / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2021, 452 p., ISBN: 984-84-9191-168-5.

Aquest volum conté el primer dels dos llibres de *Cròniques*, el nom en les versions modernes dels dos últims de la *Bíblia* hebrea, literalment *esdeveniments dels dies* si bé amb el significat de coses pretèrites o oblidades i que la tradició medieval grega i llatina coneix amb aquest sentit, *coses passades per alt*, παραλειπόμενα — *Paralipòmenon*. És, doncs, l'edició d'un dels llibres de la *Bíblia* que fou traduïda al català el s. XIV. Aquesta distància temporal avui la redueix una edició crítica. És, ni més ni menys, l'estampació d'una proposta que l'erudit llenguadocià Raymond Foulché-Delbosc va presentar en el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana el 1906 quan va anunciar el propòsit d'editar textos bíblics catalans de finals del s. XIV. L'any 1908 l'Institut d'Estudis Catalans en formalitzà l'edició, però no fou possible. Tampoc un nou intent dels anys 30 ni un de més elaborat i organitzat pel monjo montserratí Guiu Camps el 1976. Noves circumstàncies adverses feien pas a un altre temps mort. Llarga ha estat la història, els intents d'inici i les pauses fins que el 1997 l'Associació Bíblica de Catalunya endegà de nou la publicació de tots els textos bíblics catalans coneguts fins a finals del s. XIX. Proposà la iniciativa l'actual president del *Corpus Biblicum Catalanicum* (CBCat), Armand Puig i Tàrrach, i n'és el director Pere Casanellas i Bassols. El web de l'Associació Bíblica de Catalunya (ABCat) ho conta més extensament, exposa el pla general d'edició i la situació actual (<<http://cbcat.abc.cat/>>). Un projecte que s'integra en el més ampli de l'Institut d'Estudi Catalans, *Corpus Scriptorum Cataloniae*, en una de les seves branques, *Series C: Versiones*.¹

1. Com, per exemple, de la *Series A: Scriptores*, l'edició de l'obra teològica d'Arnau de Vilanova, *ARNALDI DE VILLANOVA, Opera Theologica Omnia (AVOThO)*; o de la *Series D: Subsidia* aquesta edició: *Catàleg dels pergamins de l'actual Arxiu del Monestir de Poblet*. Etcètera.

Fins avui quatre són els volums editats per l'ABCat i les Publicacions de l'Abadia de Montserrat, dels quaranta-dos previstos. El núm. 38, *Lo Nou Testament*, traducció de Josep Melcior Prat de 1832. Els altres tres corresponen als llibres Èxode i *Levític* (núm. 3), *Primer i segon llibres dels Reis* (núm. 6) apareguts el 2004 i 2011; i el tercer el *Primer llibre dels Paralipòmens* (núm. 9). El text d'aquest tercer a cura de Pere Bescós i Jaume de Puig i Oliver. Introducció, notes i glossari a cura de Pere Casanellas i Pere Bescós. Col·lació de vulgates catalanollenguadocianes a cura de Núria Calafell i Sala i Pere Bescós. Edició del pròleg als *Paralipòmens* a cura de Pere Bescós i Pere Casanellas. L'edició s'ha fet amb l'alt patrocini de la Conferència Episcopal Tarraconense, la Generalitat de Catalunya i l'Institut d'Estudis Catalans.

Comento una dada —sense malícia. El patrocini del primer volum l'any 2004 fou de la Generalitat de Catalunya, Govern d'Andorra, Bisbats de Catalunya, Bisbats de les Illes Balears i Bisbat de Perpinyà. En el segon de l'any 2007, el núm. 38, i el tercer el 2011, el patrocini restà reduït a la Generalitat de Catalunya i a la Conferència Episcopal Tarraconense. Desconec l'entrellat dels canvis, però no faig altra cosa que pensar en el cost econòmic d'aquesta mena de projectes de llarga durada, sense, igualment, deixar de pensar en el caire polític. Si la dimensió històrica religiosa-bíblica i la lingüística fossin les guies majors, hom diria que el patrocini correspondria de ple i de forma constant a les esglésies cristianes (no solament la catòlica) i autoritats civils —conselleries de cultura— dels Països Catalans, oi que sí?

El volum principia amb el sumari i una presentació (p. 11-12) signada pel president i pel director del *CBCat*. La introducció (p. 13-99) i la bibliografia (p. 101-106). El text i notes (p. 197-397). La resta de pàgines fins a la 444 són per als apèndixs: i glossari, ii índex de mots i concordances, iii taula de correspondències de versets entre la *Vulgata* i el text masorètic hebreu. Al final, quatre pàgines i mitja amb la llista dels subscriptors actuals. Aquesta és sumàriament la diguem-ne materialitat del llibre que caldrà detallar a partir dels dos volums precedents de la *Bíblia del segle XIV*.

Els aspectes més rellevants dels tres volums ja editats són les introduccions a cadascun, l'edició del text i el glossari. Pel que fa al primer cal assenyalar que, tot i ser una triple presentació, més aviat s'ha de parlar d'una que s'amplia amb les particularitats de cada llibre editat. Així, la introducció del volum inicial, el núm. 3, ofereix al lector què és aquesta *Bíblia* catalana i quin el programa d'edició. «La part voluminosa del projecte, l'anomenada *Bíblia del segle XIV*, es comença a publicar pels llibres de l'Èxode i del *Levític*, i no pel primer llibre bíblic, el *Gènesi*. Això s'explica perquè el volum en què serà editat el *Gènesi* ha d'incloure també una introducció general al conjunt dels llibres que formen la *Bíblia del segle XIV*. Òbviament la introducció general no es podrà redactar fins que no s'hagin enllestit la transcripció i estudi de tots els llibres que integren aquesta versió bíblica (núm. 3, p. xii).

El retard en la redacció d'una visió general prèvia rau en el fet que el text arribat a nosaltres condiciona el treball. Els manuscrits són, amb molta probabilitat, del darrer terç del s. XIV i se'n tragué còpia entre uns setanta-cinc i cent anys després. Avui en tenim tres. El ms. Colbert acabat el 8 d'agost del 1461 o 1471 —*seximo uno*, resa el colofó (ni *sexto* ni *septimo*)— avui a la Bibliothèque de France, París; el ms. Egerton acabat el 29 d'octubre del 1465 a la British Library, Londres; i el ms. Peiresc copiat entre el 1460-1465, també a París. Aquest darrer és l'únic que conserva tota la *Bíblia* traduïda al català, si bé és el de menys qualitat en la transmissió textual. El altres dos manuscrits són incomplets. Aquest fet és el causant que calgui, amb calma, fer l'estudi de cadascun dels llibres bíblics perquè si el ms. Peiresc els conté tots, i hi són o no en els altres dos, a més a més s'han de tenir presents les variades fonts que hi ha al darrere. S'hi afegeix, també, el traductor, o traductors tal volta. Tots els indicis apunten a un laic jueu convers. En l'Èxode i el Levític, «la traducció ha rebut influències hebrees innegables, que afecten temes, frases i fins i tot versets sencers, sense oblidar algunes interpretacions rabíniques i de la tradició jueva multiseular que semblen haver-s'hi introduït» (núm. 3, p. xxxi). Aquest fet provocà probablement una segona traducció més literal de la *Vulgata* a cavall dels segles XIV-XV i ha deixat testimonis en el ms. Egerton. Remarquem el «probablement» perquè no deixen de ser oportunes les preguntes que sobre aquesta versió incompleta i fins també la sencera, es fa el professor Joan Ferrer: «La hipòtesi de les “dues traduccions” és suggeridora, però, com es pot arribar a saber que només eren dues? I com és que la segona era “incompleta”? No podria haver estat el resultat d'una simple revisió *ad hoc*? Les preguntes segurament podrien anar creixent» (Ferrer 2005-2006: 644). Sí, però també podem passar-les per alt amb el benentès que essent sense resposta, la hipòtesi manté una discreta plausibilitat. Constatem-ho així perquè una o més traduccions, parcials o no tant, delaten les versions considerades judaïtzants que originaren la persecució dels textos bíblics traduïts al català cap a la meitat del s. XV i els anys següents, com la història, per exemple, de la *Bíblia valenciana* de 1478 feta desaparèixer per la Inquisició, persecució en què s'hi veié implicada la família de Joan Lluís Vives i March, estudiada per Jordi Ventura.² Si ara considerem l'edició dels llibres *Primer i segon dels Reis* (núm. 6), es constata que el ms. Colbert difereix prou en comparació amb els dos restants que, al seu torn són tan idèntics que mostren a les clares que han estat copiats d'una mateixa traducció prèvia. Una altra observació pertinent sobre els tres manuscrits l'ofereix el professor Antoni Ferrando en escriure que si bé «daten d'entre el 1460 i 1471 aproximadament, una

2. Jordi Ventura, *La Bíblia valenciana. Recuperació de la història d'un incunable en català*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1993.

bona part dels seus trets lingüístics respon a estadis cronològics anteriors i diferents. No debades la versió de P va ser enllestida abans de 1370. Per això, malgrat la voluntat de modernització de E, tots tres manuscrits reflecteixen [...] trets netament medievals. No s'hi observen petges humanistes» (Ferrando 2014: 229). Una observació encertada i que reforça el valor d'aquesta edició en vistes a l'evolució històrica de la llengua. La descurança i els errors de còpia, que hi són, no l'alteren com a font privilegiada per a l'estudi. Com és, doncs, l'edició crítica d'aquests llibres bíblics?

No es tracta pas d'aconseguir un arquetipus proper a l'original. No. L'edició crítica que tenim al davant és la presentació dels tres manuscrits bàsics, i altre si es dona el cas, amb una grafia ajustada al present (no pas una edició codicològica estricta) que en notes ofereix la grafia exacta del manuscrit i les variants de traducció respecte, en primer lloc, de la o de les versions de la Vulgata que el traductor tenia al davant, traduccions emparentades de la branca catalanollenguadociana de la mateixa època o anterior. Per tant es presenten els uns al costat de l'altra els manuscrits més, en primer lloc, la versió de la *Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem* a cura de Robert Weber *et alii*, quarta edició revisada, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1994, és a dir, la font, si bé en l'aparat crític es remet a una o més d'una versió que de la Vulgata tenia al davant el traductor, com s'ha dit. La remissió a les versions d'aleshores «possibiliten aprofundir en la crítica textual de la versió llatina de la *Vulgata*» (Ribera-Florit 2006: 490), que no és pas poca cosa, puix que eren la font de l'ensenyament en aquell temps.

En el *Primer llibre dels Paralipòmens* trobem, però, una nova variant entre els manuscrits amb dues clares versions, la testimoniada pel ms. Peiresc més un altre de començaments del s. xv avui conservat a la Biblioteca Capítular i Colombina de Sevilla, ms. Sevilla, a partir de la Vulgata; i la segona versió en els ms. Egerton o Colbert feta a partir del text hebreu. Una novetat remarcable acrescuda o clarificada de sobrepuig amb la traducció de tres pròlegs trets de sant Jeroni: un fragment d'una carta seva a Paulí de Nola —a *Frater Ambrosius*, una mena d'introducció general a la *Biblia*—; com a segon el dedicat a Domnió i Rogacià —*In librum Paralipomenon praefatio ad Domnionem et Rogationum*— en la traducció dels *Paralipòmens*, tanmateix la seva transcripció es reserva per al *Llibre segon* perquè és l'únic pròleg que els ms. Peiresc i Sevilla transcriuen; i el tercer, la dedicatòria a Cromaci (el més tradicional pròleg de Jeroni, diguem, a *Paralipòmens*). Ara bé, els altres dos manuscrits, entre el primer i segon pròleg, aporten la definició de *paralipomen* d'Isidor de Sevilla (*Etymologiarum*, lib. vi, 2,12). No sembla forassenyat pensar que aquest afegitó fou obra de jueus conversos per a dissimular la seva traducció a partir de l'hebreu. El pretext: el pròleg tercer és el de Jeroni en què defensa la seva versió a partir de la llengua hebrea enfront de la grega dels Setanta més corrompuda, un argument, doncs, de pes. Uns pròlegs que,

de més a més, permeten als editors d'assabentar-nos de la seva presència o absència en una rastellera de manuscrits i incunables de la Vulgata llatina d'origen català o bé occità, conservats avui a l'Arxiu Capitular de Tortosa, Biblioteca Episcopal de Vic, Arxiu Capitular de la Catedral de Girona, Arxiu de la Corona d'Aragó, Universitat de Barcelona i a la Biblioteca Nacional de França.

De l'edició del text em permeto deixar escrit, de bon principi, que és modèlica. Evidentment que hom podrà doldre's d'un què aquí i un com allà, que el matís de dalt o el de baix són discutibles, però no pas menysvalorar gens ni mica el treball en el seu conjunt de mètode, resultat i presentació gràfica. La imatge impresa t'és parlant només en tenir-la davant dels ulls. *Primer llibre dels Paralipòmens*. El text és editat a cinc columnes paral·leles verset a verset, dues a la pàgina parella i tres a la senar. Ocupen, segons el cas, mitja, més de mitja o només un poc de cada pàgina i a sota quatre tipus de notes. La primera columna és el text de la *Vulgata*, edició de Stuttgart, i les seves notes són dobles, en primer lloc, les variants de setze manuscrits (puix que en temps dels traductors catalans no existia una edició única); en segon lloc, quatre manuscrits de la *Vulgata* d'origen català o llenguadocià (*Gerundensis*, Girona —procedent del monestir de Sant Feliu de Guíxols, s. XIII; *Occitanus*, Paris —procedent de Montpeller, s. XII; *Tarraconensis*, Tarragona —procedent del monestir d'Escaladei, s. XIV; i *Vicensis*, Vic, del 1268). Els dos aparats són precedits a cada pàgina amb l'esment de tots els manuscrits que afecten els versets que conté. A les quatre columnes de text català, les notes també són dobles, a la primera les variants textuais per a oferir l'exactitud del manuscrit, puix que el text s'estampa amb unes determinades regularitzacions ortogràfiques explicades i justificades prèviament, a més a més de donar compte «de mots, frases o línies repetides, de raspadures; justificació dels errors dels copistes; justificació de conjectures; etc.». I el quart tipus de nota correspon a les observacions «de tipus lingüístic, remarques sobre la relació amb l'original que és traduït, comparacions entre el text dels tres manuscrits, etc.». Com cal suposar, una vegada i una altra s'ha d'advertir de la categoria gramatical de certs mots i en aquest cas, pel que fa als verbs, en establir les abreviatures, les ajusten al nom del temps verbal establert per l'IEC el 2002. Un exemple pot servir com a menuda estella per a visualitzar la gran foguera de material i estudi que il·lumina aquesta *Bíblia* catalana medieval. Correspon, de manera abreviada, a dues notes que em permeto explicar un poc més. Al cap. 8,39, la Vulgata diu «[...] *fili Ulam [...] tendentes arcum*»; la traducció ha de ser: «[...] els fills d'Ulam [...] tesaven l'arc», això és *tesar* del verb llatí *tendere*; els ms. Peiresc i Sevilla tradueixen *tenían archs*, és a dir, han llegit el verb llatí *tenere*; error del traductor? No, perquè la seva font és la versió de la *Vulgata Gerundensis* on el copista sí que ha confós els dos verbs llatins. Ben cert que aquest petit exemple és molt minúscul, però d'aquests detalls aclaridors en trobareu dotzenes.

Es pot demanar més? Evidentment s'explenen els diversos símbols per a indicar les glosses marginals, omissions o llacunes respecte a la font, indicació de capítols i versets d'acord amb la *Vulgata* i etc.; més la simbologia per a assenyalar cadascuna de les dues columnes en què és escrit el text als manuscrits amb el número del foli i les quatre lletres inicials de l'alfabet en minúscula cursiva, dues per al recto i dues per al verso. I com que la traducció dels ms. Egerton o Colbert ha estat feta a partir del text hebreu, aquesta llengua és a l'aparat crític en grafia original i transcripció catalana d'acord amb les normes degudament especificades (p. 91).

Acabada la transcripció del text, el primer dels apèndixs és el de mots dels quatre manuscrits d'aquest llibre bíblic: «inclou les paraules que no es troben en els moderns diccionaris generals de la llengua, especialment del DIEC, i algunes altres que aquests diccionaris inclouen però que són arcaïques o poc usades actualment. També inclou paraules que apareixen en els diccionaris actuals, però no amb el significat que tenen en els textos bíblics que editem» (p. 401), trenta-cinc pàgines! Tanmateix no fineix el recull a les pàgines impreses. De tots els volums s'ha fet la llista de la totalitat dels mots de cadascun dels manuscrits que es pot consultar en línia (<<http://cbsat.abcat.cat/concordances-i-indexs-de-mots/>>). «Una autèntica mina per a la història del lèxic» català, com ho afirma Jordi Bruguera (Bruguera 2004-2005: 574); «una massa d'un valor incalculable per enriquir els nostres diccionaris històrics», amb paraules del professor J. Solà (Solà 2004: 7).

I amb el glossari arribem a una de les parts importants d'aquests volums, tal volta el més destacable en les pàgines d'aquesta revista: la dimensió lingüística de l'edició de la *Bíblia del segle XIV*. En el primer volum, núm. 3, es dediquen unes pàgines de la introducció a la mena de traducció de tall literalista. En el segon, núm. 6, un apartat més llarg a les tècniques de traducció i en aquest, núm. 9, es fa semblantment si bé de manera doble, una per als ms. Peiresc i Sevilla, i l'altra per als ms. Egerton i Colbert. Es tracta d'estudis lloables d'allò més sobre les tècniques de traducció que abracen qüestions morfològiques, sintàctiques, lèxiques i semàntiques que es fan evidents, principalment dels dos aspectes darrers, en els mots del glossari. La riquesa de la nostra llengua. La seva variació amb el pas del temps. Un espill profund en què el canvi semàntic de mots i expressions ens menen a la comprensió d'una visió del món canviant i, lògicament, una canviant manera d'entendre el sentit del contingut bíblic. Una variació o alteració que, en cas de centrar-hi un pacient estudi, ens faria arribar enllà per la via de la relativització d'exegesis massa segures i, a mans del poder, massa voltes apodíctiques. Preguntem-nos, almenys, com entenien en temps de la seva lectura certs passatges si en el manuscrit que llegien s'havia saltat un fragment o s'havia mal traduït un concepte! D'aquí, de la llengua que llegien i interpretaven els

segles medievals, neix el valor històric d'aquesta edició. Per la llengua en si mateixa i per al significat des d'un punt de vista religiós.

El paràgraf escrit quan considerava els patrocinadors d'aquesta empresa i el poc que he fet present dels tres primers volums editats, em permet d'entrar en el significat històric del *Corpus Biblicum Catalanicum*. Negarem que, de segles, arrosseguem un nequit d'inferioritat en aspectes d'alta cultura admirant altres pobles europeus? No podem amagar-nos-ho ni amargar-nos-en. Des d'aquell congrés de 1906 massa tamborinades s'han desplomat sobre el país, els qui hi vivim i la nostra llengua i cultura... Però en aquests darrers anys —malgrat tot i tant encara— podem sentir-nos més esponjats d'esperit en la branca cultural en què brosta l'edició d'aquesta *Biblia* medieval en llengua catalana. Veure i mostrar aquesta edició als de casa, a la gran llar de les llengües romàniques i a tothom és un goig. I un deute dels impagables a tots els qui el fan possible i continuen dedicant-s'hi. Sí, és un treball que s'escapa de qualsevol agraïment de paraules i medalles. És molt més. Ho afirmo, no solament admirant l'edició, sinó perquè en un moment determinat vaig tenir a les mans part del text, les eines per a estudiar-lo i per a convertir-lo en edició crítica i sé del molt i més que demana aquest treball de filigrana. Sí, de filigrana fins a detalls d'impressió com aquest: «cada una de les línies originals dels manuscrits constitueix un paràgraf a la francesa (és a dir, amb totes les línies entrades, excepte la primera) en les parts en vers [...], mentre que en les parts en prosa les separacions de línia són indicades mitjançant barres inclinades» (p. 85). O que el text model de la Vulgata a la primera columna és estampat sense puntuació, això és, «seguint el mètode volgut per sant Jeroni, *per cola et commata*, és a dir, de manera que la partició en línies facilita la comprensió del sentit del text» (ídem). És tracta, recordem-ho, d'escriure d'acord amb el sentit del text que demana unitat declamatorià en llegir-lo en veu alta (i també mentalment), indicant-ho amb la primera lletra sobresortint del marge, talment petits paràgrafs, unitats mètriques, de fet, imitats de manuscrits clàssics del s. I. Aquest sistema per a facilitar la comprensió es marca aquí amb barra inclinada. Cal tant de detallisme? Fem-nos una segona pregunta: com no perdre's en la lectura de manuscrits sense l'existència de cap mena de puntuació? Com, s'ho demanaven, no cercar un sistema per a assegurar comprendre el significat i no errar en l'ortodòxia? La traducció depenia també, i molt, d'aquest aspecte. Menut, certament, però ha estat ajuda en la comprensió de la versió catalana tot i que ara l'hagin puntuada els editors. Breument: una edició de luxe que honora la nostra cultura. Un projecte, escrivia Joan Solà del primer volum, el núm. 3, «que hem de qualificar d'aclaparador així que obrim el llibre per qualsevol indret» (Solà 2004: 7); i davant l'edició del segon, el núm. 6, Gemma Clarissó no s'estava d'escriure que som davant d'una «tasca ingent i rigorosa, potser de les més ambicioses de la filologia catalana des de la Renaixença» (Clarissó 2013: 79), sí, sens dubte.

Però el sentit històric és més ampli que la sola estampació d'un treball de miniaturistes filològics per a ser admirat com antigues pàgines il·luminades. El treball obre o amplia els estudis històrics de la llengua. Tots els qui breument o extensa han fet ressenya d'aquests volums asseguren que no són pas una edició crítica més d'un text antic. Són i seran una font de primer ordre en el camp lexicogràfic principalment, també en el fonètic, sintàctic i semàntic. A tots aquests aspectes lingüístics es referia Germà Colón en presentar el núm. 3 i seguia: «tomo al azar una sencillísima frase latina (Éxodo 18,17): “non bonam inquit rem facis” e inmediatamente comprobamos esto en las tres versiones romanas: “No és bona la cosa que tu fas” (ms. Peiresc), “No fas bona cose” (ms. Egerton), “No é bona cosa la que tu fas” (ms. Colbert). Ahí hay aspectos de orden de la palabras, de estilo, de sintaxis. Con estos textos contrastados [...] se ha puesto la base para una gramática histórica descriptiva, de la que tan necesitados estamos» (Colón 2005: 180); i les dues ratlles finals: «Termino felicitando a los iniciadores de esta empresa y expresando el deseo de verla culminada». Ell ja no ho podrà veure, com tampoc un dels col·laboradors del començament que prou ho presentí: «alguns dels qui ara celebrem l'inici no en veurem pas segurament la coronació» (Bruguera 2004-2005: 573). Ni el qui en fa aquesta ressenya. Però tant se val, hi haurà aquesta «autèntica meravella» (Solà 2004: 7).

JOAN REQUESENS I PIQUER
Corresponent de la RABLB
Jreques.piq@gmail.com

RESSENYES ESMENTADES

(veg. aquestes i altres en el web de l'ABCat: <<http://cbcat.abcat.cat/>>)

- BRUGUERA, Jordi (2004-2005) *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 23/24, p. 572-575.
CLARISSÓ, Gemma (2013) *Mot so razo*, 12, p. 79-80.
COLÓN I DOMÈNECH, Germà (2005) *Revista de Filología Española*, lxxxv, p. 179-180.
FERRANDO, Antoni (2014) *Revue de Linguistique Romane*, 78, p. 227-231.
FERRER, Joan (2005-2006) *Analecta Sacra Tarraconensia*, 78-79, p. 642-644.
RIBERA-FLOMIT, Josep (2006) *Estudis Romànics*, 28, p. 488-491.
SOLÀ, Joan (2004) «El luxós segle XIV (I) / (2)», *Avui, suplement Cultura* (2 i 9 desembre), p. 7.